

Író a gyógyszergyárban

Örkény István és az Egis

Az idén alapításának 110. évfordulóját ünneplő Egis Gyógyszergyár Zrt. eredményeit számos kiváló gyógyszerész, vegyészmérnök, vegyész munkatárs gyarapította. A vállalat dolgozói különös módon a neves hajdani kollégák között egy nagy magyar író is számontartanak: Örkény István öt éven át a gyár kötelékében dolgozott.

Örkény István vegyészmérnök – ez a titulus áll az egyszerű névjegykártyán, amely az Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyár (a mai nevén Egis Gyógyszergyár) Gyógyszerismertető Osztályának tudományos munkatársa számára készült. A kis kártya önmagában is kivételes helyzetet jelez, hiszen természettudományos végzettségű, szakmai munkát folytató íróat keveset tart számon a magyar irodalomtörténet. Örkény István a kémiai tudományok felől érkezett – szinte egyedüli jelentős alkotóként a magyar irodalomban –, és ez a tény, mint később látni fogjuk, egész pályájára jelentős hatást gyakorolt. „Amit én a természettudományból magammal hoztam és mindig is megőriztem: a gondolatok leg egyszerűbb és cáfolhatatlanságra törekvő megfogalmazásának igénye működött bennem. [...] Igyekeztem valami hasonlót az irodalomban is, a prózában is megvalósítani. Tehát olyan ki kezdetlenül érvényességű mondatokat próbáltam írni, amelyeket magyarul szólva evidenciáknak neveznek” – fogalmazott egy interjúban.

Egyetemről hadifogságba

Az érettségét követően Örkény a szülői óhajnak engedve szerzett gyógyszerészi és vegyészmérnöki oklevelet: apjának, Örkény Hugónak a fővárosban több elegáns, szépen prosperáló gyógyszertára volt. Örkény ugyan tanulni szeretett, a kémia tiszta, átlátható világát lenyűgözőnek találta, azt azonban soha nem tervezte, hogy a végzettségeit hasznosítsa is, inkább irodalmi ambíciókat táplált. A háború azonban közbeszólt: 1942-ben, egy évvel a vegyészmérnöki oklevél átvétele után megkapta munkaszolgálatos behívóját. A doni frontra került, ahol hadifogságba esett, és csak 1946-ban tért haza.

Boldogan vetette bele magát az újrainduló irodalmi életbe.

Az egyetemen

Rengeteget írt, többféle műfajban, önálló kötete is megjelent. Megnősült (másodjára, első házassága még bevonulása előtt felbomlott), két gyermeke született. Publikált, szerkesztett, fordított, lektorált, József Attila-díjjal tüntették ki, elnökségi tag lett az Írószövetségben. Bár egyes műveit érte bírálat, mert azok nem illeszkedtek a kultúrpolitikai elvárásokhoz, ennek nem lett

komoly következménye. Örkény a magyar íróársadalom megbecsült tagja lett, ismert és elismert művésznek számított – egészen az 1956-os forradalomig.

A forradalom után

A hazai írók csaknem mindegyike üdvözölte a forradalmat, és ez alól Örkény sem volt kivétel. (Ő írta a Szabad Kossuth Rádió „Hazudtak éjjel, hazudtak nappal, hazudtak minden hullámhosszon...” kezdetű beköszöntőjét.) A forradalom elfojtása után rövidesen az írókra is lecsapott a hatalom – a (kultúr)politikai vezetők úgy vélték, az írók tevékenységének, véleményformáló szerepüknel fogva, döntő jelentőségű volt az események alakításában. A „kis íróper”-ben, amely elsősorban a népi írók ellen irányult, még enyhébb ítéletek születtek, ám a „nagy íróper”-ben már nagyon súlyos büntetéseket szabtak ki: Zelk Zoltánra három-, az addig megkérdőjelezhetetlen tekintélyű Déry Tiborra kilencéves börtönt. (A vád Déry esetében a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetésének, illetve előmozdításának büntette, Zelk esetében izgatás volt.)

Örkényt nem fogták perbe, és nem vonták vád alá – „csak” megélhetésétől fosztották meg. Szorult helyzetében kapóra jöttek sosem használt diplomái. Ő maga így emlékezett erre vissza. „S ekkor egyszer csak elfogyott körülöttem a levegő. Ez 57-ben kezdődött, odáig még vígan közöltek engem, hiszen nem is voltam hivatalosan letiltva; nem is tudom, hogy ilyen letiltás egyáltalán létezett-e. Hanem, gondolom, minden szerkesztőt, aki engem közölt, jól letolták ezért. Ennek hamar híre ment, és így találtam magam feketelistán. Aztán megjött a Szépirodalmi Kiadótól a felmondólevél – persze, a minisztérium utasította őket erre –, és kérték, hogy ne járjak be ezután a kiadóba. Amikor fordítást próbáltam kérni, szerkesztést, kontrollszerkesztést, azt sem kaptam; szóval, semmi jövedelem nem volt. Ekkor írtam Aczél Györgynek egy levelet [...] hogy irodalmi munkásságomból megélni nem tudok, mert nem jelenhetek meg; kértem, hogy megpróbálok gyárban elhelyezkedni, de semmi kilátásom sincs, hogy egy gyárba fölvegyenek azzal a priusszal, hogy én 56-ban isten tudja, mi ket vittem végbe – adjon egy levelet, amelyet annak a gyárnak a személyzeti osztályán, ahol felvételt kérek, bemutathatok. Erre ő

A KÉPEK AZ EGIS GYÓGYSZERGYÁR ZRT. GYŰJTEMÉNYÉBŐL SZÁRMAZNAK

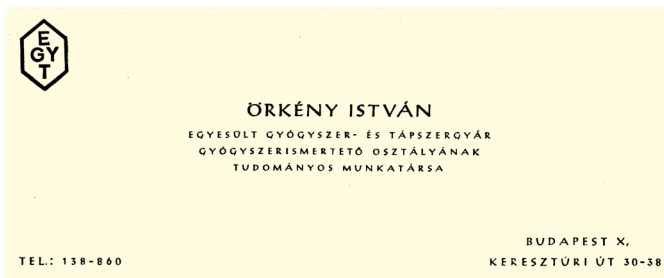

válaszolt, hogy írjam meg, melyik gyárba akarok menni, s oda ő meg fogja írni, hogy ajánlja a felvételemet. Én az Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyárat választottam.”

A kétgyerekes író élete mélypontra érkezett: megélhetését elvesztette, magánélete összeomlott (felesége hamarosan kezdeményezte a válópert), egészsége megrendült. Helyzete minden ponton kétségbeejtőnek tűnt. 1958-ban, 46 évesen lépett be a budapesti Keresztúri úti gyár kapuján. Hiába volt kétdiplomás gyógyszerész-vegyésszmérnök, szakmai tapasztalat híján, politikai száműzöttként először fizikai munkára, laborasszisztensnek osztották be.

Élet a gyárban

Az ötvenes években a nehézipar – így az idesorolt vegyipar is – politikai szempontból kiemelt területnek számított. Az Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyár (EGYT) az ágazat egyik tipikus nagyvállalata volt: 1950-ben jött létre, miután az 1913-ban alapított svájci-magyar részvénytársaságot, a Dr. Wander Gyógyszer- és Tápszergyárat államosították, majd több kisebb tápszergyárral és gyógyszeripari céggel vonták össze. Az egész országban zajló, erőltetett ütemű iparosítás az EGYT-ben elképesztő méretű fejlesztéseket eredményezett: a gyár területe többszörösére nőtt, rengeteg beruházást hajtottak végre, oldószerállomás, iparvágány és több új csarnok is épült. Óriási szükség volt tehát szakemberekre. A termelés fokozódását mutatja, hogy csak 1959-ben 18 új készítményt dobott piacra a vállalat.

A nagyszámú új készítmény bemutatása komoly feladattal is járt. Erre a célra alakult meg nem sokkal Örkény érkezése után az EGYT-ben a Gyógyszerismertető Osztály, ahová hamarosan az író is átkerült. Itt nemcsak íráskészsége, hanem széles körű nyelvismerete is kapóra jött (angolul, németül, franciául is jól beszélt), ugyanis fő feladatai közé tartozott, hogy az új készítményekről ismertetőket állítson össze orvosoknak, többek között a külföldi szakirodalom alapján. „Újra beleolvastam magam a szakmamba – emlékezett vissza később –, napokat töltöttem minden héten az Orvostudományi Egyetem könyvtárában, hogy régi ismereteimet felfrissítem.”

Bár íróként helyzete kilátástalannak tűnt, Örkény végig bízott benne, hogy újra publikálhat. Írásait rendre elküldte a könyvkiadóknak, az irodalmi lapok szerkesztőseinek – és vissza is kapta őket, hol gorombán kioktató, hol megértőbb, de visszautasító válasz kíséretében. Megfosztva a reménytől, hogy művei közönség elé kerülnek, évekig csak magának és az asztalfióknak írt. Ám a teljes elutasítottság mást is hozott magával: a művészi szabadságot, hiszen nem kellett sem szerkesztői, sem lektori, sem olvasói elvárásoknak megfelelnie. Egyetlen olvasója későbbi felesége, az 1958-ban megismert egyetemista, Radnóti Zsuzsa volt. „Meg kell mondanom, nem volt baj, hogy öt évig csak magamnak írhattam. [...] A nagyon szoros kontroll után egyszerre [jött] a teljes szabadság [...] Senki se törődött azzal, amit csináltam, közelebb kerülhettem önmagamhoz. Ezzel persze nem azt aka-

rom mondani, hogy az írónak jót tesz, ha eltiltják a publikálástól. Nekem, személy szerint nem ártott” – idézte föl egy interjúban.

Ezek alatt az évek alatt találta meg Örkény saját hangját, ekkor alakult ki az a jellegzetes, szikár stílus, amit ma védjegyének tekintünk. Ekkor kezdett kísérletezni a groteszkkal, ekkor írta a *Tóték* és a *Macskajáték* első, még kisregény formájú változatait. A gyárban töltött évek alatt születtek az első Egyperces novellák is: „Megpróbáltam mindent lehámozni az irodalomról, ami lehámozható, mintha egy léghajóból minden ballasztot kihajítanék. Eleinte azt hittem, nem marad semmi, de ennyi megmaradt. Ezeket mind meg lehetne írni kiszínezve, megduzzasztva, »gazdagítva« – de elvenni már nem lehet belőlük semmit. Matematikai egyenletek, az egyik oldalon a közlés minimuma, az író részéről, a másikon a képzelet maximuma, az olvasó részéről” – foglalta össze az Egypercesek mögött álló művészi koncepciót. Nem nehéz párhuzamot felfedezni a kémiai képletekkel. Hiszen az – szövegi le máshol Örkény – „egy természeti jelenség irodalommal transzponálása, akként való tekintése. És talán most jön a legfontosabb: a lehető legtömörebb módon, ahogy csak lehet. Hát, aki csak az elemi iskolában tanult kémiát, már tudja, egy kémiai képletben nem körmondtnak, jelzőnek, egy fölösleges pontnak nincs helye.”

Kezdetben kétségkívül nagyon idegen volt számára a gyár világa: a vállalat felső vezetése gyanakodva figyelte mint politikailag megbízhatatlan egyént, a hosszú ingázás kifárasztotta, tudása hiányosnak bizonyult. Örkényt az irodalmi memoárok elragadóan szellemes, jó humorú társasági emberként jellemzik, ám a gyárban kezdetben nagyon visszahúzódnak viselkedett. Idővel azonban kialakult körülötte az a közeg, amely befogadta, szolidárisnak bizonyult vele. Ezek között a kollégái között már biztonságban érezte magát.

A fordulat évei

A változást a 60-as évek kezdetén bekövetkező politikai enyhülés hozta meg. A forradalom után bebörtönzött írók amnesztiával szabadultak, a kultúrpolitika szigora is oldódott. 1962-ben elsőként az *Új Írás* fogadta el közlésre a beküldött Örkény-novellákat, és hamarosan egyre több helyről érkeztek megbízások. Örkény 1963-ban lépett ki az EGYT-től; ekkorra már bizonyossá vált, hogy íróként ismét képes fenntartani egzisztenciáját. Magánélete rendeződött, feleségül vette Radnóti Zsuzsát, akivel 1979-ben bekövetkező haláláig boldog házasságban élt. Az EGYT-s korszaka alatt született művei – a *Tóték*, a *Macskajáték*, az *Egyperces novellák* műfaja – nemcsak hazai, hanem nemzetközi elismerést is meghoztak számára. Amit ma ismerünk és olvasunk Örkénytől, az a gyógyszergyárban töltött évek alatt vagy az után született.

Örkény Istvánnal nem bánt kesztyűs kézzel a sors: írói pályáját kétszer szakította félbe a történelem. Első elhallgattatásának idejéről, a hadifogság éveiről sokszor és szívesen beszélt, második szilenciumának történetéről csak nagyon szűkszavúan nyilatkozott. Örkény maga úgy tartotta, a háborús élmények hatására vált érett íróvá, az irodalomtörténet (és az olvasóközönség) megítélése szerint pedig második elhallgattatásának évei tették jó íróvá, akinek művei időtállóan bizonyultak. Természettudományos szemlélete, egyszerűsége, átláthatóságra való törekvése nélkül nem lehetett volna, az, ami: a magyar irodalom egyedi hangú, ma is megkerülhetetlen alakja.

110 ÉVE
MAGYARORSZÁGON
1913 - 2023